

**ZAMONAVIY SHAHARNING JAMOAT HUDUDLARI TIZIMINI
SHAKLLANTIRISHDA SPORT MAJMUALARINING O‘RNI (TOSHKENT
SHAHRI MISOLIDA)**

Kamilova X.Xabibullayevna

Dotsent

Pulatova Komila Xamidulla qizi

Toshkent arxitektura va qurilish universiteti magistrant

Annotatsiya: *Maqolada sport majmualarining shahar jamoat joylari tizimining elementlari sifatidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Bunday obyektlar harakat yo‘nalishlarini shakllantirishi, turar-joy dahalarini dam olish zonalari va yashil yo‘laklar bilan bog‘lashi, aholining kundalik jismoniy faolligi va ijtimoiy integratsiyasiga hissa qo‘shishi ko‘rsatilgan. Sport funksiyalarini shahar muhitiga integratsiya qilish bo‘yicha xalqaro tajriba keltirilgan va Toshkentning aniq misollari ko‘rib chiqilgan. Tahlillar sport majmualarining qulayligi, funksional xilma-xilligi va iqlimga moslashuvchanligi shahar muhitining barqarorligi bilan o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Maqolada shahar hayot sifatini oshirish uchun sport maydonlarini loyihalash va rejalashtirishga kompleks yondashuvning ahamiyati ta’kidlangan.*

Аннотация: *Статья рассматривает роль спортивных комплексов как элементов системы общественных пространств города. Показано, что такие объекты формируют маршруты движения, связывают жилые кварталы с зонами отдыха и зелёными коридорами, способствуя повседневной физической активности и социальной интеграции населения. Приведен международный опыт интеграции спортивных функций в городскую среду и рассмотрены конкретные примеры Ташкента. Анализ демонстрирует взаимосвязь доступности, функционального разнообразия и климатической адаптированности спортивных комплексов с устойчивостью городской среды. Статья подчеркивает значение комплексного подхода к проектированию и планированию спортивных пространств для повышения качества городской жизни.*

Annotation: *The article examines the role of sports complexes as elements of the city's public spaces system. It is shown that such facilities form traffic routes, connect residential areas with recreation areas and green corridors, and contribute to daily physical activity and social integration of the population. International experience in integrating sports functions into the urban environment was presented, and specific examples from Tashkent were examined. The analysis demonstrates the relationship between accessibility, functional*

diversity, and climate adaptation of sports complexes and urban environment sustainability. The article emphasizes the importance of a comprehensive approach to designing and planning sports spaces to improve the quality of urban life.

Kalit so‘zlar: *sport majmualari, jamoat makonlari, shahar muhiti, jismoniy faollik, ijtimoiy integratsiya, barqaror shahar rivojlanishi.*

Ключевые слова: *спортивные комплексы, общественные пространства, городская среда, физическая активность, социальная интеграция, устойчивое городское развитие*

Keywords: *sports complexes, public spaces, urban environment, physical activity, social integration, sustainable urban development*

Kirish. Zamonaviy shaharlar rivojida jamoat hududlari tizimi nafaqat rekreatsiya va ijtimoiy muloqot maydoni, balki shahar barqarorligi, sog‘lom turmush tarzi, iqtisodiy jonlanish va hududiy identifikatsiyani ta‘minlovchi muhim infratuzilma sifatida talqin etiladi. So‘nggi o‘n yilliklarda sport inshootlari mazmunan o‘zgarib, tor ixtisosli musobaqa maydonlaridan ko‘p funksiyali jamoat markazlari, kundalik shahar hayoti bilan integratsiyalashgan ochiq va yarim ochiq makonlar tizimiga aylanmoqda. Bu jarayon, ayniqsa, aholisi tez o‘sayotgan, transport va yer resurslari bosimi ortib borayotgan metropol sharoitida dolzarbdir. Toshkent shahrida yangi turar-joy massivlari, ishbilarmonlik zonalari va rekreatsion yo‘laklar rivojlanishi fonida sport majmualarining shahar jamoat hududlari tarmog‘idagi o‘rni, ularning ulanishi, xizmat ko‘rsatish radiusi va ijtimoiy inklyuzivlik darajasi masalalari ilmiy asosda qayta ko‘rib chiqilishini talab etadi.

Ilmiy adabiyotlarda jamoat makoni sifatini baholash ko‘pincha piyodalar qulayligi, xavfsizlik, dasturiy xilma-xillik, makonning o‘qiluvchanligi va vaqt bo‘yicha ishlash barqarorligi mezonlari bilan izohlanadi [1]. Shu bilan birga, sport majmualari bo‘yicha tadqiqotlar ko‘proq me‘moriy tipologiya, tomoshabin oqimlarini boshqarish yoki yirik tadbirlar logistikasi atrofida jamlangan [2; 3]. Natijada sport majmualarini jamoat hududlari tizimining “kundalik” ishlovchi bo‘g‘ini sifatida ko‘radigan, ularning maydoniy tarmoqdagi roli, ko‘chalar, bog‘lar, savdo va transport tugunlari bilan integratsiyasini birgalikda tahlil qiladigan yondashuv yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, Toshkent shahrida sport majmualarining mahalla miqyosidan shahar miqyosigacha bo‘lgan ierarxiyada qanday ishlashi, qaysi shartlarda ular “faqat tadbir paytida” faol bo‘ladigan yakkalanma ob‘ektga aylanib qolishi yoki aksincha, kundalik jamoat hayotini kuchaytiruvchi “ankor” vazifasini bajarishi bo‘yicha ilmiy bo‘shliq mavjud.

Toshkent shahri misolida sport majmualarining zamonaviy jamoat hududlari tizimini shakllantirishdagi o‘rnini konseptual va amaliy jihatdan asoslashdir. Maqsadga erishish

uchun quyidagi vazifalar qo‘yildi: birinchidan, sport majmualarining jamoat hududlari tarmog‘idagi funksional va fazoviy rollarini aniqlash; ikkinchidan, ularning shahar morfologiyasi va transport-piyoda ulanishlari bilan bog‘liqligini tahlil qilish; uchinchidan, sport majmualari atrofida yuzaga keladigan ijtimoiy-faollik, xavfsizlik va mavsumiy ishlash mexanizmlarini tizimlashtirish; to‘rtinchidan, Toshkent sharoitida loyihalash va rejalashtirish uchun qo‘llaniladigan tamoyillarni taklif etish. Tadqiqotning ilmiy yangiligi sport majmualarini shahar jamoat hududlari tizimida ko‘p qatlamli “faollik generatori” sifatida talqin etish va ularning samaradorligini ulanish, dasturiy aralashuv hamda vaqt bo‘yicha ishlash indikatorlari orqali izohlashidir.

Shaharsozlik va me‘moriy tahlilning integratsiyalashgan doirasiga tayandi hamda sport majmuasini alohida bino sifatida emas, balki jamoat hududlari tizimining tuguni sifatida ko‘rib chiqdi. Nazariy asos sifatida jamoat makonining inson xulq-atvori va faoliyat zichligi bilan bog‘liqligini ta‘kidlovchi shahar dizayni yondashuvlari, shuningdek, aralash foydalanish va ko‘cha hayoti konsepsiyalariga tayangan holda sport majmuasining “kundalik shahar sahnasi”ga aylanish shartlari izohlandi [1;4]. Bu asos sport majmualari atrofida faollik faqat tadbir kunlari emas, odatiy ish kunlari ham yuzaga kelishi uchun qanday fazoviy va dasturiy sharoitlar zarurligini aniqlash imkonini berdi.

Amaliy o‘rganish bosqichida Toshkent shahridagi sport infrastrukturasi turli miqyosdagi namunalariga nisbatan morfologik kuzatuv va fazoviy-tahliliy yondashuv qo‘llandi. Morfologik kuzatuv sport majmuasi bilan unga tutash ko‘chalar, maydonlar, yashil hududlar va jamoat transporti bekatlari o‘rtasidagi chegaralar, kirishlar, ko‘rinarli yo‘nalishlar hamda piyoda oqimi uchun to‘siqlarni aniqlashga xizmat qildi. Fazoviy-tahliliy yondashuv esa sport majmuasining xizmat ko‘rsatish radiusi, piyoda va velosiped orqali yetib borish imkoniyati, transport tugunlariga yaqinlik kabi omillarni shahar tarmog‘i mantiqi nuqtai nazaridan baholadi. Ushbu yondashuvda “bog‘liqlik” tushunchasi faqat masofa bilan emas, balki yo‘lning qulayligi, xavfsizligi, soyalanish, kesib o‘tishlar soni, funksional “faol fasadlar” mavjudligi bilan ham talqin qilindi.

Sport majmualarining turli tipologik ko‘rinishlari, masalan, yopiq sport saroyi, ochiq stadion, suzish havzasi yoki mahalla sport klasteri kabi formatlarni qiyoslashga yo‘naltirildi. Qiyoslash mezonlari sifatida dasturiy xilma-xillik, hududning jamoat uchun ochiqlik darajasi, tadbir bo‘lmagan davrda ishlash ssenariylari hamda atrofidagi xizmat ko‘rsatish va tijorat funksiyalarining muvozanati olindi. Shuningdek, funksional dasturlash metodi orqali sport majmuasining ichki va tashqi makonlarida vaqt bo‘yicha faoliyat taqsimoti, turli yosh va ijtimoiy guruhlar uchun kirish imkoni, qo‘shimcha xizmatlar va ochiq maydonlardan foydalanish ssenariylari mantiqan qayta qurildi. Metodlarning bunday kombinatsiyasi maqola maqsadiga mos ravishda sport majmualarining jamoat hududlari tizimidagi rolini

ko‘rsatkichlar orqali emas, balki fazoviy va institutsional mexanizmlar orqali izohlashga imkon berdi.

Tahlil natijalari Toshkent shahrida sport majmualari jamoat hududlari tizimida uchta asosiy rol ni bajarishini ko‘rsatdi: birinchisi, shahar miqyosida “ankor” va yo‘naltiruvchi nuqta sifatidagi rol; ikkinchisi, tuman yoki mahalla darajasida kundalik rekreatsiya va ijtimoiy muloqotning mahalliy markazi sifatidagi rol; uchinchi, ko‘p funksiyali infratuzilma elementi sifatida turli jamoat hududlari o‘rtasida ulanishni kuchaytiruvchi “bog‘lovchi” rol. Ushbu rollar sport majmuasining tipologiyasi va joylashuviga qarab turlicha namoyon bo‘ldi, biroq ularni birlashtiruvchi umumiy xususiyat shundan iborat bo‘ldiki, sport majmuasi faqat ichki sport zalining ishlashi bilan cheklanmay, tashqi jamoat makonining sifatini belgilovchi generatorga aylanadi.

Birinchi natija sport majmualarining shahar tarmog‘idagi bog‘liqlikni shakllantirish imkoniyatiga taalluqlidir. Piyoda va jamoat transporti bilan qulay bog‘langan sport majmualari atrofida tashriflar “bir maqsadli” bo‘lmay, ko‘p maqsadli marshrutlarga qo‘shilishi kuzatildi: odamlar sport mashg‘ulotini bog‘, savdo yoki xizmat ko‘rsatish nuqtalari bilan birlashtiradi. Aksincha, avtomobilga yo‘naltirilgan kirishlar ustun bo‘lgan, katta avtoturargohlar bilan o‘ralgan majmualarda jamoat hududi sifatida ishlash sezilarli pasayadi, chunki piyoda harakati parchalanadi va makonning ijtimoiy nazorati susayadi. Bu holat sport majmuasining jamoat hududlari tizimida “bo‘shliq” hosil qilishi, ya‘ni katta maydon egallagan holda shahar hayotini uzib qo‘yishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Ikkinchi natija dasturiy aralashuv va mavsumiy ishlash bilan bog‘liq. Sport majmuasi tarkibida yoki unga yondosh hududda kundalik foydalaniladigan funksiyalar mavjud bo‘lganda, masalan, bolalar va o‘smirlar to‘garaklari, sog‘lomlashtirish zallari, ochiq trenajorlar, kichik xizmat ko‘rsatish obyektlari va dam olish maydonlari, majmua “tadbirga bog‘liq” bo‘lmagan barqaror tashrif oqimini shakllantiradi. Bunday sharoitda sport majmuasi shahar jamoat hududi tizimining vaqt bo‘yicha uzluksiz ishlovchi bo‘g‘iniga aylanadi. Dasturiy jihatdan biryoqlama, faqat musobaqa yoki yopiq mashg‘ulotlarga ixtisoslashgan majmualarda esa kunning katta qismi “o‘lik vaqt”ga aylanib, atrofdagi jamoat makonlari bo‘shab qoladi. Natijalarda aynan shu “o‘lik vaqt”ning mavjudligi xavfsizlik sezgisi, iqtisodiy faollik va makonning ijtimoiy qadriyat sifatida qabul qilinishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi aniqlandi.

Uchinchi natija sport majmualarining jamoat hududlari ierarxiyasida “ko‘prik” bo‘lish mexanizmini ochib berdi. Agar sport majmuasi yashil hududlar, piyoda yo‘laklari va mahalla ichki ko‘chalari bilan mantiqan ulangan bo‘lsa, u shahar miqyosidagi rekreatsion yo‘nalishlarni mahalla darajasiga “tushiradi” va aksincha, mahalla faolligini shahar tizimiga “ko‘taradi”. Bunda sport majmuasi atrofidagi ochiq maydonlar, kirish oldi platsdarm,

soyabonli yo‘laklar va turli yosh guruhlari uchun moslashtirilgan mikrohududlar muhim bo‘lib chiqdi. Ushbu elementlar mavjud bo‘lmagan holatlarda sport majmuasi shahar tizimida ko‘rinadigan, ammo amalda “o‘tilmaydigan” nuqtaga aylanadi, ya’ni vizual dominant bo‘lsa-da, jamoat hududi sifatida ishlamaydi.

To‘rtinchi natija sport majmualari atrofida jamoat hududlarining sifat ko‘rsatkichlari kuchayishini, biroq bu kuchayish faqat muayyan shartlar bajarilganda yuzaga kelishini ko‘rsatdi. Shartlar orasida birinchi o‘rinda kirishlarning ko‘p nuqtali va ochiq bo‘lishi, ikkinchi o‘rinda perimetr bo‘ylab “faol fasad”larning shakllanishi, uchinchi o‘rinda kechki vaqt yoritish va ko‘rinarli nazorat, to‘rtinchi o‘rinda esa transport va piyoda harakatining muvozanati turadi. Shu shartlar ta‘minlanganda sport majmuasi nafaqat jismoniy faollikni qo‘llab-quvvatlaydi, balki shahar madaniyati va kundalik uchrashuvlar geografiyasini kengaytiruvchi jamoat markaziga aylanadi.

Olingan natijalar sport majmualarining jamoat hududlari tizimidagi rolini klassik “sport obyektlari” talqinidan kengroq ko‘rsatadi va ularni shahar hayotini tashkil etuvchi ko‘p funksiyali tugun sifatida tushuntiradi. Jamoat makoni nazariyasida faoliyatning xilma-xilligi va ko‘cha hayotining uzluksizligi shahar xavfsizligi hamda ijtimoiy barqarorlikning muhim omili sifatida izohlangan [1]. Ushbu maqola natijalari ham aynan shuni tasdiqlaydi, biroq sport majmuasi misolida bu qonuniyatning o‘ziga xos tomoni shundaki, sport dasturi odatda vaqt bo‘yicha notekis taqsimlanadi. Demak, sport majmuasini jamoat hududi tizimiga integratsiya qilishda asosiy masala musobaqa kunlaridagi pik yuklama emas, balki oddiy kunlardagi doimiy va mayda “kundalik” faoliyatni yaratishdir. Bu xulosa sport inshootlarini loyihalashda faqat sig‘im va texnologik talablar emas, “vaqt bo‘yicha shaharsozlik” yondashuvini ham kiritish zarurligini ko‘rsatadi.

Rossiya shaharsozlik maktabida jamoat markazlari va xizmat ko‘rsatish tizimining ierarxik tuzilishi hamda ularning transport bilan bog‘liqligi masalalari keng yoritilgan [5]. Mazkur tadqiqot natijalari bu yondashuvni Toshkent sharoitiga moslab, sport majmualarining ierarxiyadagi o‘rnini “mahalla markazi”dan “shahar miqyosidagi ankor”ga cha bo‘lgan diapazonda ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ierarxik yondashuvni faqat radius va normativ quvvat bilan cheklash Toshkent kabi tez o‘zgarayotgan shahar uchun yetarli emas. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, real foydalanish ko‘pincha normativ radiusdan ko‘ra ulanish sifati va yo‘lning qulayligiga ko‘proq bog‘liq. Bu esa klassik rejalashtirish modellarini piyoda-yo‘naltilgan shahar dizayni mezonlari bilan boyitishni talab qiladi.

Xalqaro adabiyotlarda sport va rekreatsiya infratuzilmasining sog‘liq, ijtimoiy integratsiya va joy identitetiga ta‘siri, ayniqsa, “faol shahar” konsepsiyasi doirasida muhim yo‘nalish sifatida qaraladi [6]. Biroq “faol shahar” paradigmasi ko‘pincha umumiy infratuzilma mavjudligini ijobiy holat sifatida qabul qiladi. Toshkent misoli da olingan natijalar esa sport

majmuasining shahar jamoat hududi sifatida ishlashi infratuzilmaning o‘zi bilan emas, uning chegaralari, kirishlarining ochiqqligi, aralash dastur va jamoat transporti bilan integratsiyasi bilan belgilanadi. Shu jihatdan, tadqiqot sport majmualarini baholashda “mavjudlik” indikatorini “ishlash” indikatorlari bilan almashtirish ilmiy va amaliy jihatdan muhimligini asoslaydi.

O‘zbekiston olimlarining shaharsozlik va jamoat makonlari bo‘yicha ishlanmalarida iqlim, soylash, ochiq makonlarning mavsumiy ishlashi hamda mahalla tizimining ijtimoiy roli alohida ta’kidlanadi [7]. Ushbu maqolada ham iqlimiy sharoitlar bevosita ta’sir qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ldi: yozgi issiq davrda soyali yo‘laklar, suv elementlari va yarim ochiq galereyalar mavjud bo‘lmagan sport majmualari atrofida jamoat faolligi keskin pasayadi. Demak, sport majmuasining jamoat hududi tizimiga qo‘shgan hissasi iqlimga mos shahar dizayni yechimlari bilan to‘ldirilmaguncha to‘liq ro‘yobga chiqmaydi. Bu xulosa mahalliy ilmiy yondashuvlarni sport infratuzilmasi tipologiyasi bilan bog‘lash orqali yangi integrativ yo‘nalishni taklif etadi.

Shuningdek, stadion va yirik arena tipidagi majmualar bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda “tadbirga yo‘naltirilgan rivojlanish”ning ijobiy va salbiy oqibatlarini ko‘rsatiladi: yirik oqimlar iqtisodiy jonlanish keltirishi mumkin, biroq tadbirlar oralig‘ida hudud bo‘shab qolishi, transport yuklamasi va yer resurslaridan samarasiz foydalanish xavfi ham mavjud [8]. Toshkent sharoitida ham ayni mantiq kuzatildi, lekin tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bu xavflarni kamaytirishning asosiy yo‘li majmua perimetrini shahar to‘qimasiga “tikish”, ya’ni ko‘cha bo‘yidagi faol funksiyalar, mayda servislar, ochiq trenajor zonalari va rekreatsion yo‘laklar orqali sport obyektni yopiq “orol”dan ochiq “tugun”ga aylantirishdir. Bunda bosh reja va transport rejalashtirish hujjatlarida sport majmualarini alohida yer uchastkasi sifatida emas, balki jamoat hududlari koridori va yashil karkasning tarkibiy qismi sifatida belgilash amaliy jihatdan asosli ko‘rinadi.

Xulosa: Tadqiqot Toshkent shahri misolida sport majmualari zamonaviy jamoat hududlari tizimini shakllantirishda muhim shaharsozlik resursi ekanini ko‘rsatdi. Sport majmualari shahar miqyosida yo‘naltiruvchi ankor, tuman va mahalla miqyosida kundalik rekreatsiya markazi, shuningdek, yashil hududlar va piyoda yo‘laklarini bog‘lovchi tugun sifatida samarali ishlashi mumkin. Biroq bu salohiyat avtomobilga qaram kirishlar, yopiq perimetr, biryozqlama dastur va mavsumiy noqulayliklar bilan cheklanishi aniqlandi. Ilmiy hissa sifatida sport majmuasining jamoat hududi sifatidagi samaradorligi uchta asosiy mexanizm bilan izohlandi: ulanish sifati, dasturiy aralashuv va vaqt bo‘yicha uzluksiz ishlash. Amaliy jihatdan, sport majmualarini rejalashtirishda ko‘p nuqtali kirishlar, faol fasadlar, iqlimga mos yarim ochiq makonlar va jamoat transporti bilan integratsiyani ustuvor qo‘yish tavsiya etiladi. Kelgusida tadqiqotlar Toshkentning alohida tumanlari kesimida piyoda oqimlarini empirik

o‘lchash, foydalanish ssenariylarini mavsumiy monitoring qilish hamda sport majmualarining iqtisodiy-ta’sir zonalarini baholash yo‘nalishlarida chuqurlashtirilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. New York. Random House. 1961. 458 p.
2. Bale J. Sports Geography. London. Routledge. 2003. 230 p.
3. Sheard R. The Stadium: Architecture for the New Global Culture. Singapore. Periplus Editions. 2005. 256 p.
4. Gehl J. Cities for People. Washington. Island Press. 2010. 288 p.
5. Гутнов А. Э. Эволюция градостроительства. Москва. Стройиздат. 1984. 256 с.
6. Sallis J. F., Cerin E., Conway T. L. et al. Physical activity in relation to urban environments in 14 cities worldwide: a cross-sectional study. Lancet. London. Elsevier. 2016. P. 2207–2217.
7. Azimov A. A. Shaharsozlik asoslari va jamoat makonlarini loyihalash. Toshkent. O‘zbekiston. 2019. 240 b.
8. Smith A. Events and Urban Regeneration: The Strategic Use of Events to Revitalise Cities. London. Routledge. 2012. 256 p.
9. https://www.researchgate.net/publication/398232193_The_Role_of_Urban_Sports_Space_Development_in_Promoting_Sports_Participation_and_Enhancing_Quality_of_Life_in_Tabriz_City_A_SEM_Analysis